

*П. І. Гайдучський,
д. е. н., професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки,
Директор, Інститут стратегічних оцінок*

СТАТИСТИКА ПРОТИ ІМПЕРСЬКОГО ЕГОЇЗМУ

*P. Gaidutskyi,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Agricultural Sciences,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the Institute of strategic assessments*

STATISTICS IS AGAINST IMPERIAL EGOISM

За останні 100 років Україна вдруге стала об'єктом російської агресії. Але на відміну від муравйовського розгрому Крут і захоплення Києва зимою 1918 р., анексію Криму та окупацію Донбасу у 2014 р. здійснено з особливим цинізмом. Цю воєнну експансію кремлівська влада пояснює необхідністю захисту "руського мира" та російськомовного населення від так званої "української націоналістичної хунти", яка, нібито прийшла до влади "шляхом повалення проросійської диктатури Януковича". Але це лише чергова порція тотальної фальсифікації, характерної для політики російських можновладців, ще з часів масштабної бутафоризації "потемкінських деревень", що робилось на догоду імперському егоїзму.

Така, збуджена імперським егоїзмом, фальсифікація фактів стосовно України мала місце й раніше, ще до подій 2013—2014 рр., коли "руському миру" і російськомовному населенню в Україні нічого не загрозувало. Скоріше навпаки — від них йшла загроза збереженню в Україні українства та його державності. Досить нагадати вторгнення осінню 2003 р. на суверенну територію України з боку Росії в районі Коси Тузла під виглядом побудови "місцевою владою дамби нібито для перегону худоби на випас". Або ще цинічніше: у квітні 2008 р. на саміті НАТО в Бухаресті та на закритому засіданні "Росія — НАТО", коли мова зайшла про Україну, Путін сказав Д.Бушу, президенту США: "Ты же понимаешь, Джордж, что Украина — это даже не государство! Что такое Украина? Часть ее территорий — это Восточная Европа, а часть, и значительная, подарена нами!"

Далі під час прес-конференції у грудні 2010 р. у Москві В.Путін у прямому ефірі одному із співрозмовників сказав: "Теперь по поводу наших отношений с Украиной. Я позволю себе с вами не согласиться, когда вы сейчас сказали, что если бы мы были разделены, мы не победили бы в войне. Мы все равно победили бы, потому что мы страна победителей.... Под тем, что я сказал, есть определенное основание. Если мы посмотрим статистику времен Второй мировой войны, то выяснится, что наибольшие потери в Великой Отечественной войне понесла именно РСФСР — более 70% потерь. Это означает, что война выиграна, не хочу никого обижать, за счет индустриальных ресурсов РФ. Это исторический факт, это все в документах".

У багатьох українських політиків, науковців, істориків і простих громадян це викликало обурення. Багато хто справді звернувся до статистики (але не тільки до радянської), щоб з'ясувати істину. І тут виявляється, що якраз статистика свідчить проти імперського егоїзму.

Водночас з'ясувалось, що подібна фальсифікація фактів стосується не лише України, але й союзників по антигітлерівській коаліції. Починаючи з 1948 р. у ра-

дянській, а потім у російській літературі гуляє цифра, запущена М. Вознесенським (колишній голова Держплану СРСР), що допомога союзників по коаліції СРСР складала всього 4%. При цьому не наводиться будь-яких розрахунків, обґрунтувань, пояснень і коментарів, що це за цифра.

Спочатку про вклад України в перемогу над фашизмом. Не треба бути ні істориком, ні географом, ні економістом, щоб зрозуміти цинічну фальш щодо мізерної участі України в жертвах війни та в успіхах перемоги над фашизмом. Хіба не вся Україна була окупована гітлерівською армією? Хіба не половина міст і сіл, зруйнованих війною, в СРСР розташовані на теренах України? Причому українські села — це не російські "деревні". Хіба можна закривати очі на те, що втрати населення України становили три чвертих втрат Росії і вдвічі більше, ніж в Росії, у співвідношенні до наявного населення? Нарешті збитки економіки реально більші, ніж в Росії, а частка втраченого національного багатства втричі більша, ніж в Росії. При цьому була зруйнована майже половина житла і більше половини підприємств. Все це дані радянської статистики. І це без того, що майже тисяча підприємств і фабрик, багато цінного обладнання, майна та культурних цінностей було вивезено в Росію і не поверталось в Україну (рис. 1).

Далі про вклад союзників у перемогу над фашизмом. Ще на початку 1941 р. у США був прийнятий закон про ленд-ліз для допомоги Великобританії у війні з Німеччиною. Закон передбачав: поставки зброї, боєприпасів, техніки, сировини, матеріалів на умовах товарного кредиту. Номенклатура поставок визначалася виключно урядами країн-реципієнтів. При цьому все, що було втрачено під час війни, не підлягало оплаті, а <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%B4-%D0%BB%D1%96%D0%B7> — cite_note-yale-2все, що залишилось, підлягало сплаті США з урахуванням зносу, або поверненню.

У липні 1941 р. уряд СРСР звернувся з проханням до уряду США щодо поширення допомоги за ленд-лізом на СРСР. Вже в серпні 1941 р. між СРСР і США була підписана воєнно-економічна угода. І в жовтні вже почались масові військові поставки за ленд-лізом. Для СРСР, як і для Великобританії, ця допомога була надана в найбільш критичний момент і у вирішальних обсягах. Адже в перші місяці війни СРСР втратив близько: 22 тис. танків; 25 тис. літаків; 33 тис. гармат; більше 100 тис. автомобілів, 6,5 млн одиниць стрілецької зброї; 7 млн живої сили (вбиті, поранені, взяті в полон). Найбільшу допомогу від США за ленд-лізом отримала Великобританія (рис. 2). Але згодом і Великобританія підключилась до США в допомозі СРСР за програмою ленд-лізу і її частка допомоги по військовій техніці сягала майже 20%.

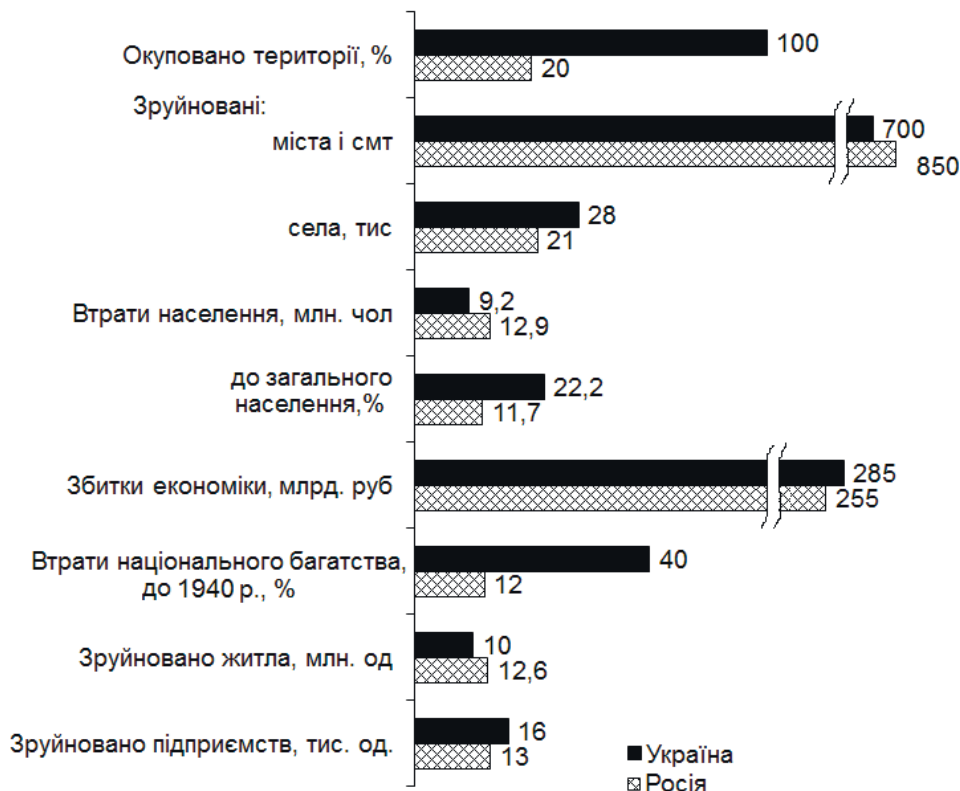

Рис. 1. Втрати внаслідок Другої світової війни

Джерело: розроблено за даними: Новітньої історії України, Статистичного збірника "Велика Вітчизняна війна".

За 1941—1945 рр. США і Великобританія поставили СРСР велику кількість ефективної для війни зброї та боєприпасів (табл. 1). Обсяги цих поставок у співвідношенні до обсягів виробництва в СРСР були досить суттєві, особливо гармат і вибухівки. Крім названих засобів, було поставлено також багато стрілецької зброї.

Ще більш вагому роль зіграли поставки допоміжної техніки, без якої війна "моторів" (якою була Друга світова війна) — неможлива. Особливо гострою була проблема транспортного забезпечення в СРСР, з його великими просторами і грандіозним бездоріжжям. Обсяги поставок допоміжної техніки значно перевищували у відносному значенні обсяги поставок зброї і боєприпасів. Зокрема поставки автомобілів, локомотивів, товарних вагонів, радіолокаційних станцій в рази перевищували вітчизняне виробництво в СРСР (табл. 2).

Роль цієї, здавалось би, допоміжної техніки була не менш важлива, ніж бойової. Так шасі для "Катюш" головним чином були американські "Студебекери". 20 тис. "Катюш" (97%) мали американські шасі і лише 600 — радянські. Дві третини всіх отриманих від США автомобілів були на той час найкращі у світі тягачі. Велику роль відіграли легкові джипи "Віліси" з високою прохідністю для розвідки, зв'язку та управління військами. До речі, радянські військові просили у американців всього-на-всього мотоциклетні коляски. Але американці самі запропонували кращий варіант — "Віліси", якими вже успішно користувалася американська армія.

Функціонування радянського залізничного транспорту теж було б неможливе без ленд-лізу. Для цього транспорту було поставлено локомотивів у 2,5 рази більше радянського виробництва, в т.ч. електровозів і вагонів — у 10 разів більше. Ці поставки запобігли па-

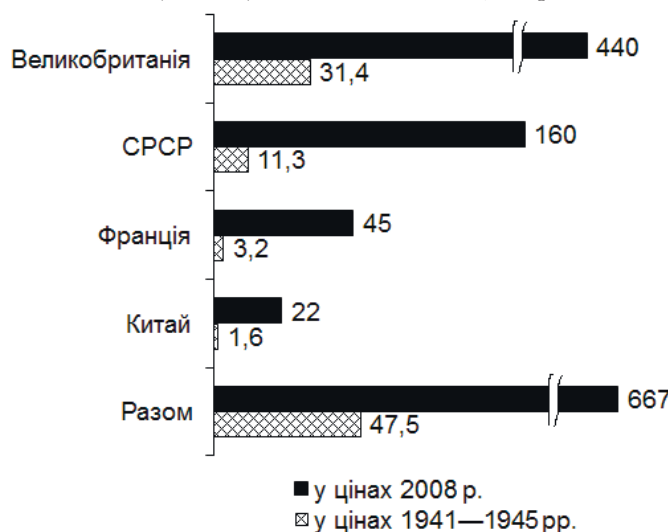

Рис. 2. Обсяги допомоги США країнам за ленд-лізом, млрд дол.

Джерело: розроблено за даними Bureau of Labor Statistics.

Таблиця 1. Поставки зброї та боєприпасів СРСР союзниками по коаліції в 1941—1945 рр.

Види	Виробництво в СРСР	Поставки союзниками	Співвідношення, %
Літаки, тис. шт.	112	22	20
Танки, тис. шт.	110	13	12
Гармати, тис. шт.	34	14	42
Кулемети, тис. шт.	367	132	36
Вибухівка і порох, т. т.	957	475	50
Детонатори, тис. шт.	2822	903	32

Джерело: розроблено за даними: Records of Interservice Agencies, Стеттинуус Едварда "Ленд-лиз: оружие победы", Статистичного збірника "Велика Вітчизняна війна".

ралічу залізничного транспорту в СРСР. Навіть поставки залізничних рейок становили 57% до радянського виробництва, а рейок для широкої колії — 83%.

Після війни в СРСР часто лунали закиди, що техніка від союзників надходила не самих нових зразків, і не кращої якості. Але насправді кремлівські пропагандисти намагались цим приховати реальну технічну відсталість радянської техніки і озброєнь. Тричі Герой Радянського Союзу льотчик-ас О. Покришкін (на його рахунок близько 60 збитих німецьких літаків) всю війну провоював на американському винищувачі "Аерокобра". Двічі Герої Радянського Союзу Амет-хан Султан, В. Степаненко, А. Рязанов здобували свої перемоги на британських "харрикейнах". Лейтенант О. Павкін у бою 19 вересня 1942 року знищив 11 німецьких танків на американському танку "М3 Стюарт".

А якість американських автомашин була просто не порівнянна з радянськими. Довоєнний парк радянських автомобілів був дуже застарілий і зношений. Перед війною потреба армії в автотранспорті становила 744 тис. автомобілів і 92 тис. тракторів, а в наявності було трохи більше третини. З народного господарства планувалося вилучити 240 тис. автомобілів, половина з яких потребувала негайного ремонту. Фактично з народного господарства було вилучено лише 206 тис. автомашин. Але вже за перші місяці війни загалом було втрачено 271 тис. автомобілів.

Але не менш важливе значення мало забезпечення союзниками СРСР ресурсами для його власного виробництва зброї та боєприпасів. Це забезпечення було ще суттєвіше, ніж самою зброєю. Так, обсяги поставок союзниками кольорових металів удвічі перевищували виробництво в СРСР, а автопокришок і залізничних рейок — у 1,5 разу (табл. 3).

Зі США СРСР було також поставлено багато різного роду промислового обладнання для літакобудівних, нафтопереробних та інших заводів. Про вагомість цих поставок свідчить той факт, що поставленої 2,5 млн т сталі було достатньо для виробництва 70 тис. танків. А поставленого алюмінію і кольорових металів було достатньо для виробництва 100 тисяч літаків — майже стільки, скільки вироблено СРСР.

Дуже корисними були поставки з США продовольства для Червоної армії, які сягали 70% вітчизняного виробництва. Але якщо врахувати калорійний вміст по-

ставленого продовольства, цей вклад буде набагато більший, ніж вітчизняний. Адже картоплю чи капусту з Америки ніхто не віз. Ввозили цінні, висококалорійні продукти — м'ясні консерви. Обсяги їх поставок в 7 разів перевищували вітчизняне виробництво. Американську тушонку солдати називали другим фронтом. Політкомісари про це говорили з насмішками, натякаючи на затягування другого фронту. Але солдати своїм життям відчували, що за калорійністю — це був справжній другий фронт (табл. 4).

Водночас СРСР отримував від союзників допомогу не тільки на кредитній, але й на безоплатній (гуманітарній) основі. У США був створений "Комітет допомоги росіянам у війні", яким було поставлено в СРСР медикаментів, продовольства та інших матеріалів на суму більше 1,5 мільярдів доларів.

Важливе питання, як же здійснювались розрахунки і платежі. У радянські роки існував міф, що Москва начебто оплачувала "ленд-ліз" золотом. Після війни США направили СРСР пропозиції повернути віцілілу військову техніку й сплатити борг за одержане устаткування для цивільних цілей. Однак переговори на цю тему затягнулись на десятки років, бо СРСР ніяк не погоджувався з виставленими США сумами. У 1947 році борг СРСР, без урахування втрачених у війні поставок, був визначений в розмірі 2,6 млрд доларів (22% вартості поставок). У 1948 році ця сума була знижена до 1,3 млрд дол. (11% вартості поставок). Але СРСР відмовився платити. У 1951 році сума боргу знову була знижена до 800 млн дол. Зрештою угода про порядок погашення боргу була підписана між СРСР і США лише 18 жовтня 1972 року. При цьому сума боргу була знижена до 722 млн дол., а термін погашення продовжено до 2001 року. Причому СРСР погодився на це за умови надання йому зустрічного кредиту. У 1973 році СРСР провів два платежі на загальну суму 48 млн доларів. Але в 1974 році СРСР припинив виплати у зв'язку з введенням в США поправки Джексона-Веніка.

У червні 1990 р. у ході переговорів президентів США і СРСР сторони повернулися до обговорення боргу. Тоді купівельна здатність долара була вже в 7,7 разів нижче, ніж на кінець 1945 року. За умови виплати у 1990 році 674 млн дол. обсяг платежів в цінах 1945 року склав близько 110 млн дол., тобто близько 1% від загальної вартості поставок по ленд-лізу (11 млрд дол.). Був вста-

Таблиця 2. Поставки допоміжної техніки СРСР союзниками по коаліції в 1941—1945 рр.

Види	Виробництво в СРСР	Поставки союзниками	Співвідношення, %
Автомобілі, тис. шт.	266	480	177
в т.ч. легкові джипи, тис. шт.	8	52	650
Мотоцикли з колясками, тис. шт.	28	35	126
Локомотиви, тис. шт.	0,8	2	250
Товарні вагони, шт.	1085	11155	1028
Кораблі, шт.	1704	392	23
Двигуни до кораблів, шт.	8120	7784	96
Цистерни на колесах, шт.	260	110	42
Станки, тис. шт.	141	34	24
Радіолокаційні станції, шт.	775	2445	315
Телефони, млн шт.	3,1	2,5	80

Джерело: розроблено за даними: Records of Interservice Agencies, Стеттинуус Едварда "Ленд-лиз: оружие победы", Статистичного збірника "Велика Вітчизняна війна"

Таблиця 3. Поставки стратегічних матеріалів СРСР союзниками по коаліції в 1941—1945 рр.

Види	Виробництво в СРСР	Поставки союзниками	Співвідношення, %
Автопокришки, т. шт.	8367	3606	43
Залізничні рейки, т. т	1101	622	57
Нафтопродукти, т. т	75200	2670	4
в т.ч. для авіації, т. т	4700	1087	23
Кольорові метали, т. т	850	802	94
Мідь, т. т	534	404	76
Алюміній, т. т	283	301	106
Олово, т. т	13	29	223
Кобальт, т. т	340	500	147
Сталь, млн т	39	2,5	6

Джерело: розроблено за даними: Records of Interservice Agencies, Стеттінюс Едварда "Ленд-лиз: оружие победы", Статистичного збірника "Велика Вітчизняна війна".

новлений новий термін остаточного погашення заборгованості — 2030 рік, а сума — 674 млн доларів. Зараз Росія за поставки по ленд-лізу повинна США ще 100 млн доларів.

Водночас СРСР дійсно відправляв в США різні товари (деревину, хутра, хромовані, марганцеві руди та інше). Робилося це в рамках програми так званого зворотного ленд-лізу, аналогічно як і у Великобританії. В цю програму також входив безкоштовний ремонт американських кораблів у російських портах та інші послуги. За оцінками експертів (офіційних даних не знайдено), сума зворотного ленд-лізу до суми прямого ленд-лізу СРСР не перевищувала 3—4%. Можливо, ця цифра лягла в основу оцінки М. Вознесенського. До речі, сума зворотного ленд-лізу з Великобританії в США була набагато вища 18% від суми прямого ленд-лізу Великобританії.

Нарешті про політичні оцінки обсягів допомоги союзників СРСР. Ще у липні 1941 р. Гопкінс писав Рузвельту, що Сталін його запевняв, що без допомоги США і Великобританії вистояти СРСР проти могутності Німеччини було б неможливо. Вже в листопаді 1941 року Сталін писав Рузвельту вдячного листа: "Ваше рішення, надати СРСР безвідсотковий кредит в забезпечення військових поставок сприйнято радянським Урядом з сердечною вдячністю". Пізніше у червні 1945 р. в посланні президенту США Трумену Сталін відзначив, що "угода, на основі якого США протягом усієї війни постачали СРСР у порядку ленд-лізу стратегічні матеріали і продовольство, зіграла важливу роль і в значній мірі сприяла успішному завершенню війни".

Хрущов у своїх спогадах писав, що Сталін прямо говорив: "если бы США нам не помогли, то мы бы эту войну не выиграли: один на один с гитлеровской Германией мы не выдержали бы ее натиска и проиграли войну".

Маршал Жуков у своїх спогадах писав: "ми вступили у війну, ще продовжуючи бути відсталою в промисловому відношенні країною у порівнянні з Німеччиною". "Без американських "студебекерів" нам не було б чим тягати нашу артилерію. Та вони в значній мірі взагалі забезпечували весь наш фронтний транспорт". "Американці нам гнали стільки матеріалів, без яких ми б не могли формувати свої резерви і не могли б продовжувати війну..."

Заступник голови Раднаркому СРСР Мікоян згадував: "Восени 1941 року ми все втратили, і, якби не ленд-ліз, не відомо як повернулася би справа"... ми отримали близько 400 тисяч першокласних машин типу "Студебеккер", а також легкові "Віліси" і амфібії. Вся наша армія фактично виявилася на колесах. У результаті істотно підвищилася її маневреність і зросли темпи наступу".

У цьому контексті варто нагадати, що індустріалізація СРСР теж робилась американським, а також британським, німецьким, французьким капіталізмом за рахунок жертв голодомору українців. У 20—30-х ро-

Таблиця 4. Поставки продовольства та амуніції для Червоної армії союзниками по коаліції в 1941—1945 рр.

Види	Виробництво в СРСР	Поставки союзниками	Співвідношення, %
Продовольство, т. т	5890	4478	76
М'ясні консерви, млн банок	433	3000	694
Тваринні жири, т. т	565	602	107
Цукор, т. т	995	658	66
Бавовна, т. т	1460	107	7
Черевики, млн пар	239	15,4	6,4
Шкіра, т. т	580	49,9	8,6
Ковдри, тис. шт.	20837	1 542	7,4

Джерело: розроблено за даними: Records of Interservice Agencies, Стеттінюс Едварда "Ленд-лиз: оружие победы", Статистичного збірника "Велика Вітчизняна війна".

ках ХХ століття було укладено більше 1500 договорів на будівництво і модернізацію підприємств промисловості та енергетики між радянським урядом та американськими (та іншими зарубіжними) компаніями. За цими договорами більше 500 підприємств були збудовані або модернізовані, в т.ч. такі заводи-гіганти, як Магнітогорський металургійний комбінат, Московський автозавод (АЗЛК), Челябінський, Харківський і Сталінградський тракторні заводи, Уральський машинобудівний завод, "Уралмаш", Горьковський автозавод, Пермський авіа моторний завод, Казанський авіаційний завод, Новокузнецький металургійний комбінат, "Запоріжсталь", "Дніпрогес" та інші.

У СРСР працювало 37,5 тис. спеціалістів із США та інших країн. Вони перенесли не лише новітні знання та досвід, але й готові проекти заводів із США і привезли обладнання. Наприклад, московський завод АЗЛК був копією заводу Форда в Детройті. Вартість індустріалізації за допомогою іноземних компаній сягнула 2 млрд дол., за нинішнім курсом — 250 млрд дол. Результати індустріалізації вражали. До 1940 року за обсягом промислового виробництва СРСР вийшов на друге місце в світі після США. За допомогою іноземних інженерів було підготовлено понад 2 млн радянських фахівців.

Але найбільше вразив цинізм оцінки результатів зарубіжної допомоги в індустріалізації з боку вищого керівництва СРСР. Щоб назавжди залишити індустріалізацію в очах народу як "безприкладний подвиг звільненого пролетаріату, керованого партією більшовиків і геніальним Сталіним", розстріляли усіх, хто мав відношення до поставок імпортного обладнання. В кінці 30-х років десятки тисяч висококласних інженерів, які працювали на індустріалізацію, виявилися "ворогами народу" і "шкідниками" і попали під репресії. Фактично завдяки їх роботі СРСР зміг хоч якось підготуватися до війни з фашистською Німеччиною. В розрахунки за індустріалізацією більшовицька влада принесла в жертву мільйони людей заморених голодомором, дві третини з яких були українці. І це теж відповідь тим, хто говорить про мізерний вклад України в жертвовність війни та в успіхи перемоги.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2016 р.